

is ragaszkodott a nemzeti repertoárhoz, ahe-lyett, hogy „váltott” volna a számára egyébként meghatározó németre? Nem tekinthető-e szim-bolikus tiltakozásnak, hogy a felvételeken kizá-rólag cseh műveket hallunk? Ha komolyan hitt is a német kultúra mindenhatóságában, azono-síthatta-e a kurrens politikai történéseket az emberiség leghatalmasabb szellemei által lét-rehozott örök értékekkel?

Kérdések, amelyekre a választ csak a körül-mények, a rendelkezésre álló bizonyítékok ala-pos átvizsgálása után kaphatunk. De addig is birtokunkban van egy páratlan dokumentum, ami eleve lehetetlenné teszi az előítéletet, ékes bizonyosságát adva a művészeteknek a politikát felülíró, a napi eseményeket túlélő erejéről.

Összehasonlítási diszkográfia

Bedřich Smetana: MÁ VLAST (HAZAM)

(1929 Praha, His Master's Voice HMV DB 5312-21)

(1954 Praha, Supraphon 382-91-V)

Antonín Dvořák: SLOVANSKÉ TANCE (SZLÁV TÁNCOK), Op. 72 (B. 147)

(1935 London, His Master's Voice HMV C 2852, C 2859, B 8511, B 8519, B 8521)

(1950 Praha, Supraphon 719-23-V)

Kocsis Zoltán

Hitlerrel való bensőséges kapcsolata közismert, a felelősségre vonást sem úszta meg, ennek ellenére az obligát kényszerszünet után ő is visszailleszkedhetett a német zenei életbe. A később nemzeti legendává vált horvát karmester, Lovro von Matačić háborús tevékenysége miatt több mint egy évet töltött börtönben, kivégzését csak Tito személyes parancsára akadályozták meg. A világhírű szopránénekesnő, Elisabeth Schwarzkopf gyakorlatilag sohasem tudta lemosni magáról párttagságának bélyegét és a Waffen-SS számára nyújtott szolgálatait bíráló kritikákat. A közelmúltban elhunyt, nem kevésbé világhírű Dietrich Fischer-Dieskau – korunk talán legnagyobb ének-művésze – nem kevesebb, mint két évig tartó amerikai hadifogsággal fizetett a Wehrmacht katonájaként eltöltött időért; világnézeti hovatartozását illetően egyes szkeptikus véleményalkotók keményen kritizáló hang-vétele élete végéig elkísérte. És – sajnos – a sort még hosszan lehetne folytatni...

A HOLMI POSTÁJÁBÓL

Cseppnyi adalék és korrekció Radnóti Miklós elkobzott verseskötetéhez

Radnóti Miklós ÚJMÓDI PÁSZTOROK ÉNEKE című verseskötetének sorsa közismert. A budapesti kir. büntető törvényszék vizsgálóbírójának Vég-zése alapján „Sajtó útján elkövetett szemérem elleni vétség és vallás elleni kihágás miatt Radnóti Miklós és társai ellen indított bűnügyben a kir. ügyészségnek 37842/1931. kü. számú indítványa folytán a Bp. 567. szakasza alapján elrendelem a Budapesten, a Jupiter (Klein S.) könyvnyomdájában előállított Újmódi pásztorok éneke, Radnóti Miklós ver-sei című könyvnek és a könyv kéziratának a Bp. 173. és 177. szakaszai alapján a szerző, fordító, kiadó és nyomdatulajdonos, valamint a még netalán mutat-kozó egyéb gyanúsítottaknál leendő házkutatás útján való lefoglalását és a lefoglalás foganatosítása végett a budapesti kir. államrendőrség főkapitányságát a Bp. 180. szakasza alapján a kir. ügyészség indítványa másodlati példányának áttétele kapcsán megke-resem.” Ferencz Győző Radnóti-monográfiájá-ban a verseskötet elkobzásáról és az azt követő jogi procedúráról is ír, és Vas Istvánra hivatko-zik: „Vas István a Mért vijjog a saskeselyű? lap-jain elbeszéli, hogy 1954–1955 körül felkereste őt egy volt bíró, aki az írói perekről hírhedtté vált Töreky-tanácsnál dolgozott a Horthy-korszakban, és olvas-ván valamit Radnóti és Vas kapcsolatáról, átadta neki az Újmódi pásztorok éneke szétrongyolódott példányát. Vas elbeszéléséből fény derül arra is, ho-gyan került az ügyészség látókörébe Radnóti könyve.” (Ferencz Győző: RADNÓTI MIKLÓS ÉLETE ÉS KÖL-TÉSZETE. Osiris, 2005. 223.)

Majd Ferencz idézi Vas Istvánt: „amikor az egyéb hivatalokkal együtt a bíróságokat is nyugatra menekítették, ő [mármint a „volt bíró”] csinált rend-et Töreky íróasztalában: amit kellett, azt elégette, a kevésbé fontos dolgokat – így ezt a tizenhárom éve ott porosodó versesfüzetet is – magához vette. A szakado-zott, vörös fedelén elmosódottan még látható (mert azóta én őrzöm a példányt) a pecsét: »Budapesti Kir. Büntető törvényszék«, és »Főlapjstromszám kezdő-irat« (ha ugyan helyesen betűzőm ki). Felütielti a pecsét az érkezési dátumot is – »Érk. 1931. ápr. 19.« A többi rovat már elmosódott, de olvasható még az iktatási szám, ceruzairással: 164/931. Nem sok időbe tellett, hogy a büntető törvényszék felfigyeljen a könyvre – a címnyegyedv első oldalára tintával írott aján-lás keltezése: Budapest, 1931. III. 31. Az ajánlás címzettjével sohasem találkoztam, csak hallottam róla,

de ebből a dedikációból is kiolvasható egy történet: »Demjén Jóskának, öreg harcostársamnak és fiatal ösmerősömnek, barátsággal és szeretettel – Radnóti Miklós.« A történet persze nem ért véget azzal, amit az ajánlás közvetlenül mondott el a szövegével. Mert hiszen ezek szerint a királyi (istenem, királyi!) – mondta volna Szomory) büntető törvényszék nem a köteles ügyési példány alapján kezdte üldözni a kötetet, hanem egy dedikált magánpéldány alapján, nem sokkal több, mint két héttel azután, hogy Radnóti, világos, értelmes, lényegében mégis gyerekes kalligráfijával az ajánlást beleírta, és átnyújtotta »öreg harcostársának és fiatal ösmerősének«, aki történetesen éppen felelős szerkesztője volt a kiadói szerepet betöltő Fiala Magyarországnak, amely röviden és szerényen így nevezi magát, Radnóti kötetének legutolsó oldalán is: »A történelmi felelősség tudatában élő fiatal társadalom szemléje.« Ez a füzet mégsem egészen véletlenül jutott a büntető törvényszék birtokába: csak az ajánlás címezettjétől szerezheték meg. Az sem valószínű, hogy Radnóti »fiatal ösmerőse« csak úgy elejtette az utcán. Sokkal inkább feltételezhetjük, hogy néhány nappal azután, hogy a kötetet a kezdő, de máris neves költőtől megkapta, az »öreg harcostársnál« valamivel kapcsolatban házkutatás volt, és többek között az újonnan megjelent versesfüzetet is lefoglalták, talán a feltűnő ajánlása, talán csak vörös fedelem miatt. Radnóti kétségkívül tudott erről, mert már 1931. április 19. című versét – tehát éppen a büntető törvényszék érkezési dátumát – így kezdi: »Új könyvemet tegnap elkobozták.« (Vas, 1981. I, 64–66.)

A hosszas Vas István-idézet után Ferencz ezt írja: „Vas István bravúros okfejtése valószínűleg nem fedi teljesen a történeteket. Megválaszolatlan kérdés marad, hogy mit keresett a kötet Töreky Géza asztalában, amikor Radnóti perében első fokon Méhes Ignác, másodfokon Gadó István tanácsos hozott ítéletet.* Vas láthatólag nem tud arról, hogy a kötet

* Ferencz Győző téved, Töreky Géza tanácsa ítélte el Radnóti. Radnóti ezt le is írja levelében: „...Töreky súlyosbító körülménynek vette...“ (RADNÓTI MIKLÓS ÉS KORTÁRSAI, 139.) Ferencz Győző tévedése különös, mert a centenáriumi kiállítás forgatókönyvét és a rendezést ő maga lektorálta. Ha máshol nem is, a kiállításon látmia kellett a Komlós Aladárnak írt Radnóti-levelet. Mi több, könyvében még idézi is e levelet (542.). Ferencz Győző hibás magyarázkodásának oka a „nagyvonalú“ forráskezelés. Az eredeti dokumentumok félreérthetetlenül tartalmazzák az igazat: dr. Töreky Géza a Kir. büntetőszék elnöke volt a Radnóti-per tanácsának az elnöke, dr. Eigen Kálmán és dr. Méhes Ignác kir. tszéki bírók, szavazó bírák, és dr. Töreky Géza dr. Méhes Ignácot jelölte ki a hatá-

elkobzásáról már 14-én megszületett a végzés, és hogy Budapesten 17-én már megkezdték a példányok begyűjtését, továbbá hogy a kötet felelős kiadója Demjén József volt, akinél éppen ezért tartottak április 18-án házkutatást. Le is foglalták a nála lévő példányokat, köztük a neki dedikáltat is, amelyet másnap, 19-én iktattak. Vas arról sem tud, hogy 18-án Radnótinál is volt házkutatás. Tehát amikor 1931. április 19. című versében azt írja, hogy »Új könyvemet tegnap elkobozták«, nemhogy »kétségkívül tudott« az elkobzás elvi elrendeléséről, hanem a szállásán lezajlott házkutatásról, a kötetek tényleges lefoglalásáról beszélt. A »most egyedül ülök, ujjaim / átfonva bokám körül« sorok azt a pillanatot örökítik meg, amikor a nyomozók távozása után a költő egyedül maradt szállásán.” (224.)

Nos, a címben jelzett cseppnyi adalék és korekció a következő: Ferencz Győző szerint „Vas István bravúros okfejtése valószínűleg nem fedi teljesen a történeteket”. A „valószínűleg nem fedi teljesen” helyett azt kell írnom: Vas István bravúros okfejtése téves. Ferencz a tévedést megindokolja, de az indoklás két mozzanatát pontosítani kell. A Demjén Józsefnek dedikált példányon 1931. március 31. dátum szerepel. Minden bizonnyal a legelső könyvet Radnóti Demjénnek dedikálta. A ma ismert kötetek szerint másodikként 1931. április 2-i dátummal Illyés Gyula és Almási György kapott dedikált példányt (Bíró-Balogh Tamás: RADNÓTI MIKLÓS DEDIKÁCIÓI. Szeged, 2010. 53.). A példányok begyűjtését

rozatok szerkesztésére. Ezért a határozatok végén dr. Méhes Ignác aláírása is megtalálható, de előtte: „Töreky elnök”, majd ezt követően „Méhes Ignác előadó”. (Varga Katalin: „ÜSSE LAPOSRA ŐKET AZ ISTENNYILA”. RADNÓTI MIKLÓS SAJTÓPERE. *Holmi*, 2009. november. 1508–1528.) Ezzel szemben Ferencz csupán A CENZÚRA ÁRNYÉKÁBAN című kötetet használta forrásként, amiben a szerzők a törvényszéki határozatot eléggé önkényes módon lerövidítették, s a végére írtak egy dátumot (ami az eredeti dokumentum szerint 1931. december 9. és nem 8.), majd annyit, „Méhes Ignác”. Ehelyett a tény: „Töreky elnök, Méhes Ignác előadó.” Szintén meglepő, hogy a RADNÓTI MIKLÓS ÉS KORTÁRSAI című monográfia 2. kiadásában (Osiris, Második, javított, részben átdolgozott kiadás, 2009) a szerző, Ferencz Győző változatlanul az 1. kiadás téves okfejtését írja le, holott Varga Katalin teljes bírósági dokumentációja – ami már a Radnóti-levél tartalmával megegyezően dr. Töreky Gézáat helyesen nevezi a Királyi Büntető Törvényszék Radnóti elítélő tanácsa elnökének – a 2. kiadás előkészítésekor olvasható volt, és a *Holmi* 2009. novemberi számában meg is jelent.

április 17-én megkezdték, és a hivatalos dokumentum szerint 18-án Demjén Józsefnél, a kötet felelős kiadójánál volt házkutatás. Ferencz Győző szerint „*le is foglalták a nála levő példányokat, köztük a neki dedikáltat is, amelyet másnap, 19-én iktattak*” (224.).

Demjén Józsefnél történt házkutatásról és lefoglalásról nem találtam más hiteles dokumentumot, mint A CENZÚRA ÁRNYÉKÁBAN közöltet. Mivel Ferencz Győző monográfiájában sincs más hivatkozás, feltételezhetem, hogy mást Ferencz nem talált. Az ismert rendőri jelentés szövege:

„A M. Kir. Állami Rendőrség Budapesti Főkapitánysága

137201 sz.

fk. II. 1931.

Tárgy: Szemérem elleni vétséggel és sajtó útján elkövetett vallás elleni kihágással gyanúsított Glatter (Radnóti) Miklós és társai elleni bűnügy.
Hiv. szám: 37842/kü. 1931
Mell. ss.

A budapesti kir. Ügyészség Sajtó Osztályának

Helyben.

Deutsch (Demjén) József hódmezővásárhelyi születésű, 1907. évbéli rkath. vallású, nőtlen, hírlapíró, budapesti lakos (VI. Andrassy út 24. III. 9.) és Klein Samu budapesti születésű, 1882. évbéli, izr. vallású, nős, nyomdatulajdonos, budapesti lakos (VI. Nagymező u. 58. I. 8.) kihallgatása és a lefoglalás foganatosítása után az összes iratokat 4 drb. könyv kapcsán azzal teszem át, hogy a lefoglalást elrendelő bírói végzés ellen felfolyamodást jelentettek be.

Lefoglaltatott összesen 164 példány, a vizszámardt 160 példányt pótlólag fogom megküldeni.

Glatter (Radnóti) Miklós egyetemi hallgató Szegeden Széchenyi u. 8. sz. alatt lakik. A birtokában levő könyvek lefoglalása iránt intézkedtem. A kéziratot is küldöm.

Budapest, 1931. április hó 18-án.

D. Bozsay s. k.
m. kir. rendőrtanácsos.”

A jelentésben a Demjén Józsefnek dedikált könyv lefoglalására és elkobzására – mint az az idézett jelentésben olvasható – semmiféle utalás nincs.

A Radnóti-centenáriumra megjelent RADNÓTI MIKLÓS ÉS KORTÁRSAI című könyv (Petőfi Irodalmi Múzeum, 2009) 32. oldalán a katalógust összeállító és a jegyzeteket író Varga Katalin a következőképpen fogalmaz: „*A lap könyvkiadói vállalkozása keretében kiadta Radnóti Miklós Újmódi pásztorok éneke című kötetét. A házkutatás során természetesen lefoglalták a kiadó példányát is, amelybe a szerző a következőket írta március 31-én: »Demjén Jósáknak, öreg harcostársamnak és fiatal ösmerősömnek, barátsággal és szeretettel Radnóti Miklós.«*”

Varga Katalin szóbeli közlése szerint állításának forrása Vas István története, amit Ferencz Győző a monográfiájában – a már idézett hely után – máshol is cáfol: „*A vádiratból kiderül az is, hogy az ügyészség nem a Demjén Józsefnek dedikált, hanem a köteles példányból dolgozott. A cenzúra árnyékában fényképmelleklete is ebből a példányból készült. Ez a magyarázata annak, hogy míg Baróthy Pál királyi főügyész a nyomozás elrendelésekor, április 11-én azt írja, hogy a versek »vörös írónnal megjelölt részei« képezik vádjának tárgyát, és ezt ismétli meg dr. Szabó István vizsgálóbíró három nappal későbbi, április 14-i végzésében, továbbá dr. Thury ügyészségi alelnök is vörös írót említ április 21-én kelt indítványában, addig Vas István »Vastag két ceruzá«-ról beszél. És bár a dedikáció március 31-i, a kötet április 19-én, a házkutatás után érkezett a törvénytársakra: akkor tehát, amikor már elrendelték a nyomozást.*” (Ferencz Győző, 225–226.)

Az idézet utolsó mondata (amit a szerző a 226. oldalon megismétel: „*A Demjén Józseftől elkobzott kötet dedikációja...*”) tudomásom szerint csupán feltételezés. A feltételezést nem tartom elfogadhatónak, mert birtokomban van és kezembem tartom a neves példányt, aminek a borítóját ugyan restaurálták, de a könyvtest a dedikációt tartalmazó lappal együtt – a rossz minőségű papír ellenére – jó állapotú, bejegyzés és pecsét nincs rajta. A rossz minőségű papír az elkobzást, a szállítást, a tárolást megsínylette volna, a dedikációt – ha a szóban forgó példányt kobozták el – miért nem említik a rendőri jegyzőkönyvek, a bírósági akták? Feltételezhetően azért, mert eldugták, a dedikált példányt a rendőrségi „urak” nem találták meg, azt nem látták, és így el sem kobozhatták. S hogy több „üres” (nem dedikált) példányt is Radnóti Miklós vagy barátai „eltüntettek”, bizonyítja, hogy 1931. április 16. után még – eddigi ismereteink szerint

– négy példányt más-más ismerősének dedikált, utolsóként 1935. március 22-én Weöres Sándornak ajánlotta verseskötetét.

A romantikus legendát tekintsük az írói fantázia szülöttének. Így is történhetett volna.

Bánfi Tamás

P. H.

Tisztelt Szerkesztőség!

Bánfi Tamásnak igaza van: RADNÓTI MIKLÓS ÉLETE ÉS KÖLTÉSZETE (Osiris, 2005, második kiadás, 2009) című könyvemben tévesen írtam, hogy az ÚJMÓDI PÁSZTOROK ÉNEKE sajtóperében első fokon Méhes Ignác volt a Királyi Büntetőszék elnöke. (A perre vonatkozó részek mindkét kiadásban: 217–227. és 239–247.) Valójában, ahogyan azt Varga Katalin „ÜSSE LAPOSRA ŐKET AZ ISTENNYILA”. RADNÓTI MIKLÓS SAJTÓPERE (Holmi, 2009. november. 1508–1528.) című tanulmányában már három évvel ezelőtt dokumentumokkal bizonyította, az elnök dr. Töreky Géza volt.

Könyvem második kiadásában igyekeztem javítani az első kiadás tévedéseit. A sajtóperrel kapcsolatos tévedésemet azonban nem javíthatam, mert készülő tanulmányáról Varga Katalin azután beszélt nekem, hogy könyvem második kiadása megjelent, tanulmányát pedig további hónapokkal később közölte a *Holmi*. Az általa szerkesztett RADNÓTI MIKLÓS ÉS KORTÁRSAI című könyvet (Petőfi Irodalmi Múzeum, 2009), amely az ügyvel kapcsolatos fontos dokumentumokat közöl, ugyancsak könyvem második kiadásának megjelenése után lektoráltam, így eredményeire nem hivatkozhattam. Nálam jobban ezt senki sem sajnálhatja. Szívesen fogadok tehát minden olyan közlést, amelynek segítségével könyvem hibáit egy majdani új kiadásban javítani tudom.

Ami Bánfi Tamás írásának fő mondanivalóját illeti, ha jól értem, azt állítja, hogy birtokában van az ÚJMÓDI PÁSZTOROK ÉNEKÉ-nek az a példánya, amelyet Radnóti Demjén Józsefnek dedikált, és amelyre Vas István hivatkozik a MÉRT VIJJOG A SASKESELYŰ? (Szépirodalmi Könyvkiadó, 1981) első kötetének 64. oldalán: „A szakadozott, vörös fedelén elmosódottan még látható (mert azóta

én őrzöm a példányt) a pecsét: »Budapesti Kir. Büntető törvényszék«, és »Főlapjstromszám kezdővraton« (ha ugyan helyesen betűzöm ki). Feltünteteti a pecsét az érkezési dátumot is – »Érk. 1931. ápr. 19.« A többi rovart már elmosódott, de olvasható még az iktatási szám, ceruzaurással: 164/931.” Mindezt Bánfi Tamás „romantikus legendá”-nak minősíti, azaz szerinte ezeket az adatokat Vas találta ki. Én viszont úgy gondolom, Vas aligha foglalkozott ilyesmivel. Bizonytalanságának hangsúlyozása mögött, hogy ti. nem tudja jól kiolvasni a pecsét szövegét, nehéz lenne más szándékot kimutatni, mint a bizonytalanság hangsúlyozását.

Írásában azonban Bánfi nem tér ki a könyv Vas által említett attribútumaira. Nem idézi szó szerint a tulajdonában lévő kötetben olvasható dedikációt (65.), nem említi, hogy megtalálhatók-e benne azok az aláhúzások „vastag kék ceruzával” (66.), amelyeket Vas István említ. Mindössze azt írja, hogy a kötet „borítóját ugyan restaurálták, de a könyvtést a dedikációt tartalmazó lappal együtt – a rossz minőségű papír ellenére – jó állapotú, bejegyzés és pecsét nincs rajta”. Bánfi tehát maga ismeri be, hogy a birtokában lévő kötet borítóját restaurálták, azaz a kötet nem abban az állapotban került a birtokába, mint amilyen állapotban azt Vas István látta. Hogy a restaurálás pontosan mit takar, szintén nem tudni, de Bánfi nem tudja hitelt érdemlően bizonyítani, hogy Vas valótlant állított.

Másik érve, hogy ti. nem talált adatot a Demjénél tartott házkutatásról, illetve arról, hogy a Demjénnek dedikált kötetet az ügyészség elkozbotta volna, szintén nem áll meg. Az általa is idézett egyetlen ismert dokumentumban ugyanis „A M. Kir. Állami Rendőrség Budapesti Főkapitánysága” 160 + 4, összesen 164 kötet lefoglalásáról tesz jelentést, és a dedikált kötet éppúgy köztük lehetett, mint ahogyan nem.

Ráadásul, bár Bánfi azt írja a Vas által leírt, majd általam is megvizsgált és fő vonalaiban átvett, végül pedig Varga Katalinnál is előforduló történetről, hogy „A feltételezést nem tartom elfogadhatónak”, saját okfejtésének konklúzióját mégis azzal vezeti be, hogy „Minden bizonytalansággal”. Más szóval feltételezést fogalmaz meg.

Különös, hogy ezzel az egész homályos és hiányos érveléssel Bánfi mindössze azt kívánja bizonyítani, hogy a Demjénnek dedikált kötet nem került az ügyészségre. Hogy végül mi is lenne ennek az állításnak a tétje, nem világos számomra.

Miután azonban *feltételezem*, hogy Vas István nem talált ki a romantikus legendagyártás céljából iktatószámot, megpróbáltam utánanézni, megtalálható-e Vas István hagyatékában az ÚJ-MÓDI PÁSZTOROK ÉNEKE Demjén Józsefnek dedikált példánya. Vas István könyvtárát a Pécsi Tudományegyetem Egyetemi Könyvtára különgyűjteményként őrzi. Kérésre a könyvtár munkatársa, a kitűnő költő Szakács Eszter ellenőrizte, hogy a kérdéses kötet megvan-e a gyűjteményben. Nincs meg. Várady Szabolcs, a Vas-hagyaték sorsának jó ismerője viszont felhívta a figyelmet arra, hogy a költő özvegye, Szántó Piroska BALÁM SZAMARA ÉS A TÖBBIEK című könyvében (Európa, 1997) elmondja, hogy Vas halála után eladott néhány kötetet egy meg nem nevezett,

de csupa nagybetűvel írt KERESKEDŐ-nek, aki sétálgatott a polcok között, és „kereste az őt különösen érdeklő dedikált köteteket” (299.). Ez még azelőtt történt, hogy a Pécsi Tudományegyetem átvette volna Vas István könyvtárát.

Hogy a Demjén Józsefnek dedikált kötetet lefoglalta-e a rendőrség és a Magyar Királyi Büntető Törvényszék nyilvántartásba vette-e – akár van ennek a kérdésnek jelentősége, akár nincs –, most már soha nem lesz bizonyítható. Ugyanis erősen valószínűsíthető, hogy valaki tudatlanságból vagy haszonvágyból restaurálás címen megrongált, voltaképpen megsemmisített egy irodalomtörténeti dokumentumot.

Ferencz Győző

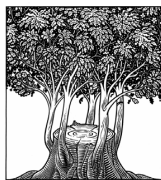
A folyóirat a Nemzeti Kulturális Alap,
a Nyílt Társadalom Intézet Alapítvány (OSI) és a MOL
támogatásával jelenik meg

Nemzeti
Kulturális
Alap

A *Holmi* honlapjának fejlesztését
a Summa Artium és a Libri Kft. támogatja

SUMMA artium

Libri®